

Paweł Dettloff

 <https://orcid.org/0000-0002-1813-7211>

 pawel.dettloff@ispan.pl

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk

 <https://ror.org/017fyx225>

Waldemar Komorowski

 <https://orcid.org/0000-0001-6318-2241>

 waldemarkomorowski@wp.pl

Muzeum Narodowe w Krakowie

 <https://ror.org/01vyg6f62>

Inspiracje wawelskie w nowożytnych rezydencjach Krakowa. Architektura – wnętrza – dekoracje

Oddziaływanie wawelskiego zamku u szczytu świetności w XVI wieku i na początku następnego stulecia na architekturę Krakowa jest bezspornym faktem. W celu uchwycenia tego zjawiska wystarczy zestawić ze sobą konkretne detale rezydencji królewskiej z zabudową miejską, jak na przykład renesansowe portale bramne zamku i kamienicy przy ul. Floriańskiej 14 (ryc. 1) czy sześciopółowe kamienne okna w elewacjach zamkowych i także okna w domach kanoniczych oraz rezydencjach przy Rynku Głównym 9 (ryc. 2) i ul. Floriańskiej 13 (z zastrzeżeniem, że to daleko posunięte rekonstrukcje). Podobną zależność wykazują portale „przechodnie

1. Portal bramy głównej kamienicy przy ul. Floriańskiej 14.
Fot. zakład Kriegerów, 1897,
Muzeum Krakowa,
nr inw. MHK-2841.

2. Oramienia okien pierwszego piętra kamienicy przy Rynku Głównym 9.
Fot. Waldemar Komorowski.

z gotyku do renesansu” (jak określił je Władysław Łuszczkiewicz)¹, wypełniające gęsto wawelskie wnętrza, a spotykane w elewacjach i wnętrzach krakowskich domów (ul. Kanonicza 15, ul. św. Anny 13, ul. Floriańska 7, ryc. 3). Trudniej natomiast wskazać nawiązania do arkadowań dziedzińca zamku, te bowiem, choć liczne, są ukryte w często niedostępnych podworcach, jak w klasztorze Bernardynek przy ulicy Poselskiej.

Przegląd podstawowej literatury przedmiotu na ten temat wykazuje rzadką jednomyślność badaczy. Opowiadają się oni za jednokierunkowym przepływem wzorców: od rezydencji monarszej do miejskiej zabudowy mieszkalnej. Wnioski te formułowane są jednak na podstawie powtarzalnego, wąskiego zestawu najbardziej reprezentatywnych obiektów, w związku z czym mogą zniekształcać faktyczny obraz, kierunek i skalę zapożyczeń. Z rzadka zdarza się opinia dopuszczająca możliwość wzajemnej infiltracji, jak np. uwagi Tomasza Ratajczaka, iż w przypadku przebudowy zamku za Franciszka Florentczyka i mistrza Benedykta „nie można [...] wykluczać, że był to proces przebiegający w odwrotnym kierunku [tzn. z miasta na zamek] lub zachodzący równolegle przy wzajemnych oddziaływaniach”².

Problemem jest nie tyle zbiór wiadomości historycznych związanych z miastem, ile niedostatek informacji o niej. O ile bowiem w przypadku zamku literatura i korpus zinterpretowanych źródeł archiwalnych są obfite, o tyle miasto to wciąż niemal nieznany teren, zwłaszcza we wczesnym okresie nowożytnym. Asymetria jest wyraźna. Kilkudziesięcioletnia eksploracja terenowa, prowadzona intensywnie zwłaszcza w ostatniej ćwierci XX wieku w związku z odnową zabudowy mieszkalnej w Starym Krakowie, przyniosła obfity zbiór wiadomości o kształcie i dekoracji domów krakowskich. Ujawniła wielką liczbę szczegółów architektonicznych, które wprawdzie do naszych czasów dotrwały szczątkowo, ale są niepodważalnym źródłem wiedzy o budowlach mieszkalnych w najlepszych dla nich czasach, za ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych. Jednak poza sporadycznymi komunikatami informacje te nie były one publikowane i w zasadzie nie są znane szerszemu kręgowi badaczy. Następująco pisał o tym Bogusław Krasnowolski: „Pożądane byłoby opracowanie «korpusu» krakowskiej kamieniarki [...] prowadzące do rozważań

1 W. Łuszczkiewicz, *W sprawie dat zabytków architektury w Polsce epoki stylu przechodniego w renesans*, Kraków 1891, s. 4–16.

2 T. Ratajczak, *Mistrz Benedykt – królewski architekt Zygmunta I*, red. W. Bałus, Kraków 2011, s. 284 (*Ars Vetus et Nova*, 34).

na temat typologii i ewolucji poszczególnych motywów, w tym efektów rozproszonych, nigdy nieopracowanych syntetycznie badań”³. Opinia ta odnosi się do wczesnej nowożytności, a przecież równie bogate są odkrycia odnoszące się do czasów późniejszych, wystarczy wspomnieć o odsłonięciu i zinventaryzowaniu około 150 stropów, najogólniej wiązanych z XVI i pierwszą połową XVII wieku, a także liczne przykłady ich dekoracji malarskich oraz polichromii ściennych. Zasadnicze znaczenie ma fakt, że badania terenowe mogły być wsparte wynikami kwerendy w bogatych już po połowie XVI wieku pisemnych źródłach historycznych – miejskich aktach radzieckich i budowlanych⁴.

Podsumowując, wielka akcja badań przyniosła obfity plon, wciąż jednak czeka on na pełne opracowanie. Pionierskie publikacje Andrzeja Fischingera⁵ i Andrzeja Swaryczewskiego⁶, potem piśmiennictwo

- 3 B. Krasnowolski, *Krakowskie warsztaty budowlane i kamieniarskie na przełomie średniowiecza i nowożytności*, „Rocznik Krakowski” 72 (2006), s. 110–111.
- 4 Do najważniejszych należy pierwsza krakowska księga wiertelnicza, zawierająca wpisy urzędników budowlanych, obejmująca lata 1568–1606: *Quartaliensium recognitiones et divisiones*, wyd. K. Jelonek-Litewka, A. Litewka, Ł. Walczy, Kraków 1997–2000 (Fontes Cracovienses, 5–8).
- 5 A. Fischinger, *Historia zabudowy ulicy Kanoniczej*, w: *Zagadnienia badawcze i projektowe zespołu ulicy Kanoniczej w Krakowie: materiały z sympozjum konserwatorskiego, Kraków, dnia 20–21 V 1971*, red. L. Żukowska, L. Urbański, Kraków 1971, s. 55–72; A. Fischinger, *Główne kierunki włoskiej twórczości renesansowej w Polsce XVI w.*, w: *Renesans: sztuka i ideologia. Materiały Sympozjum Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972, oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, red. T. S. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 195–211; A. Fischinger, *Renesansowa kultura artystyczna Krakowa – architektura i rzeźba*, w: *Kraków w dobie Renesansu. Materiały z sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w roku 1986*, red. J. M. Małecki, Kraków 1989, s. 23–33 (Kraków w Dziejach Narodu, 6); A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców miejskich w Krakowie*, w: *Pałace miejskie Krakowa. Materiały sesji naukowej [Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa] odbytej 18 maja 2002 roku*, red. J. M. Małecki, Kraków 2003, s. 23–34 (Kraków w Dziejach Narodu, 22).
- 6 A. Swaryczewski, *Badania architektoniczne obiektów przy ulicy Kanoniczej*, w: *Zagadnienia badawcze i projektowe*, s. 91–143; A. Swaryczewski, *Badania architektoniczne domów pierzei zachodniej ulicy Kanoniczej*, „Ochrona Zabytków” 25 (1972) nr 1, s. 11–16; A. Swaryczewski, *Historyczne przekształcenia urbanistyczne jednego z przyrynkowych bloków Krakowa*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 10 (1976), s. 15–24; A. Swaryczewski, *Nowo odkryte drewniane stropy gotyckie w Krakowie*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 15 (1981), s. 41–48; A. Swaryczewski, *Gotyckie*

następnych badaczy – Waldemara Niewaldy, Marii Bicz-Suknarowskiej, Haliny Rojkowskiej, Bogusława Krasnowolskiego, Marka Łukacza, Waldemara Komorowskiego⁷, a także publikacje Michała

i gotycko-renesansowe filary międzyokienne odkryte w ostatnich latach w domach krakowskich, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 18 (1984), s. 37–46.

- 7 M. Bicz-Suknarowska, W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (kanonicza) dawnego Okołu w XVI wieku*, w: *Między gotykiem a barokiem: sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 roku*, red. E. Fijałek, Kraków 1997, s. 191–219 (Biblioteka Krakowska, 136); W. Komorowski, *Domy Rynku krakowskiego w XVI i XVII w. (do pierwszego najazdu szwedzkiego)*, w: *Między gotykiem a barokiem*, s. 23–54; W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (możnowładcza) dawnego Okołu w XVI wieku*, w: *Między gotykiem a barokiem*, s. 167–190; M. Łukacz, *Przemiany układu funkcjonalno-przestrzennego krakowskich domów mieszczańskich w okresie gotyku i renesansu*, w: *Dziedzictwo kulturowe fundamentem cywilizacji. Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska, Kraków 23–26 października 2000: materiały konferencyjne*, red. A. Kadłuczka, Kraków 2000, s. 415–429; B. Krasnowolski, *Krakowskie warsztaty*, s. 87–112; B. Krasnowolski, *Pałac biskupa płockiego Erazma Ciołka na tle historii, architektury i konserwacji ulicy Kanoniczej*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 2007, nr 57, s. 131–138; B. Krasnowolski, W. Komorowski, *Średniowieczne i renesansowe pałace krakowskie*, w: *Život pražských paláců: šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, red. O. Fejtová, Praha 2009, s. 337–354 (Documenta Pragensia, 28); W. Komorowski, *Rezydencje patrycjuszy krakowskich do połowy XVII wieku*, w: *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i w epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku): zbiór studiów*, red. Z. Noga, Kraków 2011, s. 267–287; W. Niewalda, *Historia budowy, degradacji, badań i konserwacji Pałacu biskupa Ciołka przy ul. Kanoniczej w Krakowie*, w: *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. B. Krasnowolski, Kraków 2011, s. 267–302; W. Komorowski, *Średniowieczne domy w nowożytnym Krakowie*, w: *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2013, s. 131–155 (Politechnika Krakowska, Seria Architektura. Monografia, 425); W. Komorowski, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Residenzen der Krakauer Patrizier*, w: *Breslau und Krakau im hoch- und späten Mittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil*, Hrsg. E. Mühle, Köln–Weimar–Wien 2014, s. 319–336; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie (od lokacji miasta do połowy XVII wieku): kamienice, pałace miejskie i rezydencje kanonicze. Trwałość gotyckiego modelu w nowożytności*, Kraków 2014 (Prace Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, 4).

3. Portal na parterze kamienicy przy ul. Floriańskiej 7.
Fot. Antoni Pawlikowski, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn.
29/670/0/-/8639.

4. Pałac hetmana Jana Tarnowskiego (Wielopolskich), widok
od północnego wschodu, stan po pożarze w 1850 r. Odbitka żelatyno-
srebrna z lat 1900–1910 rysunku Maksymiliana Cerchy, 1853,
Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. NK XX-f-1940.

Sobali⁸ oraz Marka Walczaka i Krzysztofa Czyżewskiego⁹ – usystematyzowały tę wiedzę i podejmowały próby odpowiedzi na niektóre podstawowe pytania badawcze. Wskazały jednocześnie, jak szerokie jest pole przyszłych poszukiwań i analiz. W ten obszar rozważań wpisują się ponadto prace Marcina Fabiańskiego¹⁰ oraz ostatnia, największa z dotychczasowych, próba prezentacji recepcji wawelskich autorstwa Tomasza Torbusa¹¹.

* * *

Podejmując inicjatywę, chcielibyśmy przynajmniej wstępnie poruszyć problemy relacji zdefiniowanych w tytule referatu: architektura zamku vers architektura domów Krakowa w czasach nowożytnych, do połowy XVII wieku. Będziemy rozważać: (a) możliwy wpływ układów funkcjonalnych budowli zamkowych na ewolucję dyspozycji domów miejskich, (b) aplikację galerii arkadowych oraz (c) loggii widokowych w zabudowie kanoniczej, w krakowskich rezydencjach magnackich, szlacheckich i mieszczańskich, (d) oddziaływanie wzorca wnętrza wawelskiego na rezydencje miejskie, (e) związki między stropami wawelskimi a stropami domów krakowskich, (f) związki między kamieniarką wawelską

- 8 M. Sobala, *Początki nowożytnej architektury rezydencjonalnej w Polsce na przykładzie rezydencji biskupów i kanoników krakowskich w pierwszej połowie XVI wieku*, w: *Tradycja i innowacja w sztuce nowożytnej*, red. I. Rolska, K. Gombin, Lublin 2011, s. 187–239 (Studia nad Sztuką Renesansu i Baroku, 11).
- 9 K. Czyżewski, M. Walczak, *Kilka zagadnień z dziejów architektury w Krakowie w czasach Wita Stwosza*, w: *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie 19–22 maja 2005*, red. D. Horzela, A. Organisty, Kraków 2006, s. 169–183; K. Czyżewski, *Kultura artystyczna Krakowa w pierwszej połowie XVI w.*, w: *Mistrz i Katarzyna: Hans von Kulmbach i jego dzieła dla Krakowa*, red. M. P. Kruk, A. Hola, M. Walczak, Kraków 2018, s. 174–176.
- 10 M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001 (monografie kamienic i pałaców nowożytnych); M. Fabiański, *Przesławne miasto i drugi Rzym: Kraków i jego sztuka w oczach współczesnych w czasach największej świetności*, w: *Urbs celeberrima. Księga z okazji jubileuszu 750-lecia lokacji Krakowa*, red. A. Grzybkowski, T. Grzybkowska, Z. Żygulski, Kraków 2008, s. 85–170; M. Fabiański, *Złoty Kraków*, Kraków 2010.
- 11 T. Torbus, *Das Königsschloss in Krakau und die Residenzarchitektur unter den Jagiellonen in Polen i Litauen (1499–1548). Baugeschichte, Funktion, Rezeption*, Ostfildern 2014, s. 153–166, 227–231 (Studia Jagiellonica Lipsiensia, 18).

a kamieniarką w mieście, (g) związki między innymi elementami wyposażenia i dekoracji wnętrz.

Konieczne jest zastrzeżenie, że inspiracje wawelskie to nie jedyne źródło tematów oraz motywów architektonicznych i zdobniczych w krakowskiej zabudowie mieszkalnej. Istniały niewątpliwie wzory zewnętrzne oddziałujące na obydwa ośrodki twórczości artystycznej – królewski i miejski. Podobieństwa formy mogą być zwodnicze i prowadzić do fałszywych wniosków, tym bardziej że źródła pisane nie pomagają w ustaleniu szczegółowego datowania i określenia proveniencji nie tylko detalu, ale i całych budowli. Dotychczasowa praktyka w badaniu krakowskiej architektury mieszkalnej opiera się na zasadzie domniemania, że analizowany artefakt do niej przynależący nie może być datowany na okres wcześniejszy niż szczegół wawelski, którego czas powstania jest z reguły dokładnie określony. Niemniej i tak łączenie realizacji miejskich z wzorami wawelskimi musi być opatrzone zastrzeżeniem o hipotetyczności.

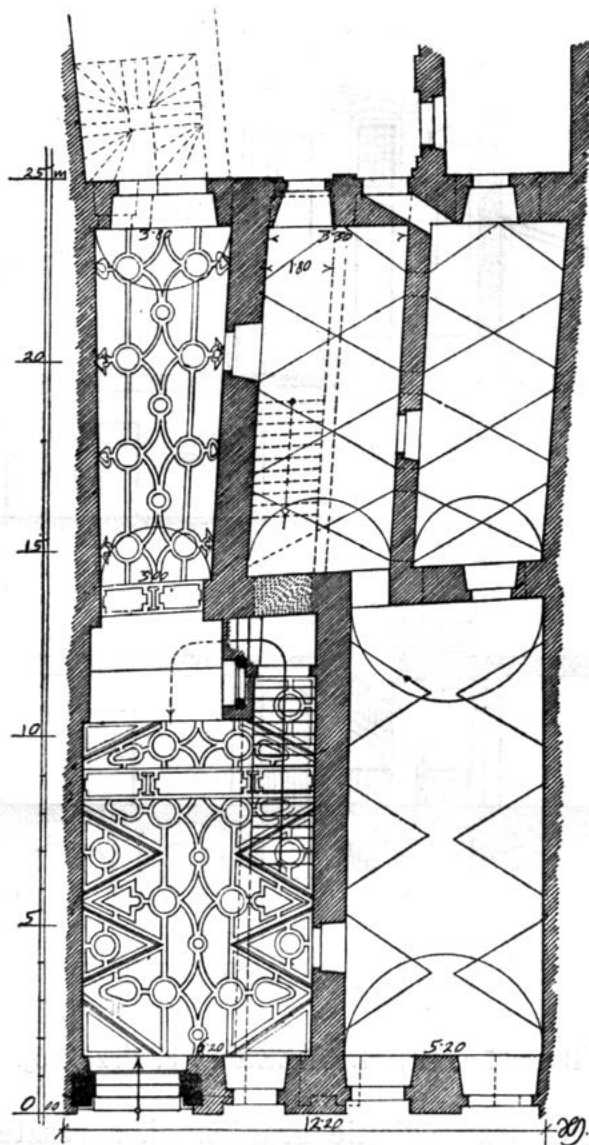
* * *

Kształt, program funkcjonalny i wielkość rezydencji królewskiej oraz typowej kamienicy krakowskiej są diametralnie różne. W zasadzie nie można doszukiwać się istotnego wpływu zamku na układ przestrzenny domu mieszczanina (także kamienic w użytkowaniu magnackim i szlacheckim). Jedynym wyjątkiem było podwyższanie kondygnacji budynków adaptowanych na pałace w celu uzyskania przestronnych wnętrz reprezentacyjnych¹², nawiązujących do splendoru sal królewskich.

Jest jednak w Krakowie budowla wykazująca ściślejsze związki z zamkiem wawelskim – rezydencja hetmana Jana Tarnowskiego przy pl. Wszystkich Świętych 3–4 (ryc. 4), wznoszona od 1543 roku¹³ w całości od nowa, a więc niekrępowana starszą materią, co w Krakowie lokacyjnym było rzadkością. Budynek miałby łączyć z Wawelem fakt umieszczenia

12 Por. W. Grabski, *Problemy genezy i rozwoju renesansowego pałacu miejskiego w Krakowie*, Kraków 1968, s. 70 (Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej nr 11. Seria Architektura, z. 21).

13 Por. S. Tomkowicz, *Pałac Wielopolskich w Krakowie i jego dekoracja malarska*, „Rocznik Krakowski” 18 (1919), s. 8 (autor neguje dzieje budynku starsze niż XVI-wieczne); J. K. Ostrowski, *Architektura pałacu Wielopolskich*, „Rocznik Krakowski” 44 (1973), s. 43–57; A. Fischinger, *Renesansowa kultura*, s. 31–32; W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (możnowładcza)*, s. 182; A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 30–31; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 255.

5. Rzut parteru pałacu Wielopolskich przy Rynku Głównym 22, stan z ok. 1630 roku z zaznaczeniem późniejszych zmian. Reprodukacja rysunku Henryka Jasińskiego. Źródło: W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie (od lokacji miasta do połowy XVII wieku): kamienice, pałace miejskie i rezydencje kanonicze. Trwałość gotyckiego modelu w nowożytności*, Kraków 2014, il. 164 (Prace Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, 4).

kondygnacji reprezentacyjnej na drugim piętrze (nieudokumentowana hipoteza Jana Ostrowskiego)¹⁴. Istotniejsze jest jednak to, że zarówno pałac Tarnowskiego, jak i poszczególne skrzydła zamku (w tym jako pierwsze zachodnie) zostały wzniesione według ogólniejszego wzoru stosowanego przy budowie reprezentacyjnych budynków w małopolskich zamkach w pierwszych dekadach XVI wieku¹⁵. Rezydencja Tarnowskiego nie miała naśladownictwa.

Oprócz niej uwagę zwraca pałac wojewody poznańskiego Stanisława Górki przy ul. Kanoniczej 24, wybudowany przed 1590 rokiem, będący przykładem zaadaptowania wolnostojącej rezydencji feudalnej do warunków miejskich, ale o innej dyspozycji – zbliżonej bowiem do średniowiecznych zamków¹⁶. Po wschodniej stronie dawnego Okołu nadal funkcjonowały – przedlokacyjne w swej genezie – zespoły szlacheckich dworców, z obszernymi majdanami poprzedzającymi budynek rezydencjonalny¹⁷. Poza tym przypadkiem nie zauważa się innych przykładów radykalnej przebudowy typowych mieszczańskich kamienic na potrzeby wyższych sfer. Przeciwnie, notujemy dość powszechny proces wpasowywania się w zastaną substancję, jak w przypadku rezydencji Wielopolskich (przed 1630) przy Rynku Głównym 22¹⁸ (ryc. 5).

Najbardziej charakterystycznym i efektownym elementem architektury wawelskiej są arkadowe krużganki (ryc. 6). Wprowadzano je w krakowskiej architekturze mieszkalnej nie tylko ze względów praktycznych (zastępowały drewniane galerie), ale – a może przed wszystkim – z powodów prestiżowych, dla naśladowania, choćby w drobnej skali, olśniewającego królewskiego wzoru. W tej chwili dysponujemy potwierdzonymi

14 Por. J. K. Ostrowski, *Architektura pałacu*, s. 43–47.

15 Por. A. Miłobędzki, *Zamek w Mokrsku Górnym i niektóre problemy małopolskiej architektury XV i XVI wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 21 (1959) nr 1, s. 37 (Mokrsko, Wiśnicz, Szydłowiec, Ćmielów); J. K. Ostrowski, *Architektura pałacu*, s. 47.

16 Por. W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 303.

17 Por. F. Klein, *Stary Kraków*, „Rocznik Krakowski” 17 (1916), s. 156–160; A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 29–30; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 315–316.

18 Por. W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 283. Przekształcanie średniowiecznego mieszczańskiego domu w nowożytny pałac postępowo było bardzo wolno we wszystkich większych ośrodkach miejskich w Polsce. Por. J. Putkowska, *Zmiany programów oraz ich wpływ na rozplanowanie kamienic patrycjuszowskich w XVI i XVII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 30 (1985) z. 4, s. 181–195.

6. Nieistniejąca galeria arkadowa w dziedzińcu rezydencji przy Rynku Głównym 21. Fotografia sprzed przebudowy w latach 1905–1906. Źródło: S. Tomkowicz, *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów 1922, fig. 2.

7. Loggia widokowa rezydencji kardynała Jerzego Radziwiłła przy ul. Kanoniczej 17, fragment widoku Krakowa od północnego zachodu według rysunku z lat 1602–1605, miedzioryt. Źródło: G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, lib. 6, Coloniae Agrippinae 1617, tabl. 43, egzemplarz w Muzeum Narodowym w Krakowie, nr inw. MNK III-ryc.-28932.

informacjami o przynajmniej 25 zespołach krużganków, zarówno w kaniach (ul. Kanonicza 1, 4, 5, 6, 17, 18, 19, 19, 21), jak i w pałacu biskupim oraz kamienicach mieszczan i szlachty. Od połowy XVI wieku w centrum miasta niemal masowo powstawały loggie arkadowo-kolumnowe, głównie przy Rynku Głównym (m.in. pod numerami 12, 20, 21, 27, 34, 44), ale także przy Placu Mariackim 3. Jedną z bardziej atrakcyjnych konstrukcji tego typu zyskał Pałac Spiski zlokalizowany pod numerem 34 w rynkowej pierzei¹⁹. W przypadku najstarszych realizacji można mieć pewność, że nawiązywały do wzorców wawelskich. Świadczą o tym podobne proporcje, sposób opracowania arkad, stosowanie kolumn jońskich. Jak to określił Jerzy Szablowski, „lekkie kolumnowe galerie arkadowe typu florenckiego zakorzeniły się u nas na długo”²⁰. Do najbardziej efektownych w tej grupie należą stosunkowo dobrze zachowane arkadowania pałacu kanoniczego przy ul. Kanoniczej 18 (lata 40. XVI w.)²¹ oraz dworu kasztelana sądeckiego Walentego Dembińskiego (obecnie w obrębie klasztoru Bernardynek przy ul. Poselskiej), wzniesionego około 1560 roku²². W drugim wypadku galeria arkadowa była usytuowana nie na dziedzińcu, lecz na fasadzie, zwróconej ku wspomnianemu majdanowi oddzielającemu budynek od ulicy²³.

Kolejny przykład naśladownictwa Wawelu stanowiły loggie widokowe. W latach 1530–1531 zbudowano na zamku (na Wieży Duńskiej) loggię króla, w 1543 roku ukończono belweder (loggię) w apartamentach królowej

19 Por. S. Tomkowicz, *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów 1922, s. 54–57; A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 32; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 261.

20 J. Szablowski, *Sztuka renesansowa i manierystyczna 1500–1650: architektura*, w: *Historia sztuki polskiej*, red. T. Dobrowolski, W. Tatarkiewicz, t. 2: *Sztuka nowożytna*, Kraków 1962, s. 72.

21 Por. A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 29; Fabiański, *Złoty Kraków*, s. 139; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 217.

22 Por. W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (możnowładcza)*, s. 178–179; A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 29–30; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 258–259.

23 O ile galeria jest w pełni „wawelska”, to już wnętrza dworu Dembińskich zostały zaprojektowane według wzorów propagowanych w traktatach Sebastiana Serlia i Pietra Cattanea – sien na przestrzał i pokoje w układzie dwutraktowym po bokach. Por. A. Fischinger, *Santi Gucci – architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 96–97; A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, t. 4/I, Warszawa 1980, s. 73 (Dzieje Sztuki Polskiej); W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 259.

(między zachodnim skrzydłem zamku a skarbcem katedry), zwany też ówczesnie altaną. Znane z opisów, były paradnie i kosztownie dekorowane²⁴. Realizowały program rezydencji władcy (króla, księcia, także biskupa i magnata) w zakresie nowej potrzeby estetycznej, skodyfikowanej w traktacie Albertiego (1452), gdzie cenioną wartością był daleki widok roztaczający się z belwederu²⁵. Wśród miejskich naśladownictw idei altan wawelskich (bo zapewne nie formy) był belweder zbudowany po 1591 roku na szczycie wysokiej oficyny w rezydencji kardynała Jerzego Radziwiłła przy ul. Kanoniczej 17²⁶ (ryc. 7). Niewykluczone, że wyprzedziły go inne realizacje, np. przy ul. Kanoniczej 13, w siedzibach Jana Bonera przy Rynku Głównym 42²⁷ oraz kasztelana krakowskiego Walentego Dembińskiego przy Małym Rynku 1 (przed 1584). Jak owe altany mogły wyglądać, informują dawne widoki rezydencji na Dębnikach (notuje ją panorama Brauna-Hogenberga) i pałacyku na Garbarach (znany z widoku z 1652 r.)²⁸, a najlepsze świadectwo ich ówczesnej postaci dają loggie Sukiennic (Giovanni Maria Padovano, 1556–1559).

Na zakończenie kwestii o architekturze należy odnieść się do sprawy wawelskiego dachu pograżonego i attyki, które według Stanisława Mossakowskiego miały powstać podczas przebudowy budynku bramnego zamku, prowadzonej przez Nicolao de Castiglione w latach 1540–1541²⁹. Gdyby tak rzeczywiście było, należałoby przewartościować utrwaloną

24 Por. A. Fischinger, M. Fabiański, *Dzieje budowy renesansowego zamku na Wawelu około 1504–1548*, Kraków 2009, s. 92–93, 107–108, 133–134. Belweder królowej został przedstawiony na widoku Krakowa z lat 1603–1605, wydanym w technice miedziorytu w atlasie *Civitates orbis terrarum* (t. 6) Georga Brauna i Fransa Hogenberga w 1617 roku. Zob. J. Banach, *Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1983, s. 38–76.

25 Por. W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 230–231.

26 Por. M. Bicz-Suknarowska, W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (kanonicza)*, s. 201, 206, 218; zob. W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (możnowładcza)*, s. 189, il. 3; A. Fischinger, *Początki nowożytnych pałaców*, s. 33; B. Krasnowolski, *Pałac biskupa płockiego*, s. 136; W. Niewalda, *Historia budowy*, s. 284; W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 267.

27 Por. W. Komorowski, *Dom Bonerów przy Rynku Głównym 42 w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 76 (2010), s. 53–56.

28 Por. T. Gwiazda, *(Nie)znany widok XVII-wiecznego Krakowa*, w: *Cracoviensis civitas singulare totius Poloniae decus*, red. M. Chruściak, Kraków 2018, s. 117–120.

29 Zob. S. Mossakowski, *Rezydencja królewska na Wawelu w czasach Zygmunta Starego: program użytkowy i ceremonialny*, Warszawa 2013, s. 47. Teza na podstawie

w piśmiennictwie tezę o pionierskim rozwiązaniu, jakim była attyka Su-kiennic, wzniesiona w latach 1556–1559, i uznać, że i w tym przypadku wzorem była rezydencja królewska. Sprawa jednak – z braku bliższych informacji – nie jest przesądzona.

* * *

Przechodząc do analizy oddziaływania wzorca wawelskich wnętrz na rezydencje miejskie, należy zauważyć, że powstałe w pierwszej połowie XVI wieku komnaty zamkowe prezentują najogólniej typ renesansowy o włoskim rodowodzie³⁰. Są to obszerne, jednotraktowe sale, dobrze oświetlone dzięki dużym oknom i nakryte monumentalnymi drewnianymi stropami. Te dominujące elementy konstrukcyjne, wraz z kamieniarką i malowidłami, stanowią o wyjątkowych walorach przestrzenno-plastycznych pomieszczeń. Dopełnieniem ich bogatej aranżacji było wyposażenie ruchome – meble, oraz dekorujące ściany obicia i tkaniny. Wszystkie te składniki miały znaczenie zarówno funkcjonalne, jak i estetyczne. W krakowskich kamienicach mieszczańskich, z zasady dwutraktowych, głównym i najważniejszym pomieszczeniem, które pełniło też funkcje reprezentacyjne, była początkowo izba zwana tylną, określana tak z racji usytuowania w budynku od strony podworca na parterze³¹. Na jej aranżację w średniowieczu składał się drewniany strop belkowy, kamienne obramienia okien i osadzona między nimi kolumna okienna oraz „frambugi”, czyli wnęki ściennie w murach bocznych³². W czasach nowożytnych ten rodzaj wnętrza w zabudowie świeckiej Krakowa utrzymał się nadal, ale jednocześnie pojawiły się dodatkowe sale w typie świetlic na piętrach (ryc. 8). W obu przypadkach pomieszczenia te, znane – dzięki opisom z epoki lepiej niż ich średniowieczne poprzedniczki – otrzymywały stały zestaw architektonicznego wyposażenia oraz dekoracji. Były to przede wszystkim ozdobne stropy drewniane, poniżej których biegly na ścianach

niepewnych przesłanek; o istnieniu attyki i dachu pogrążonego nie wspominają Fischinger i Fabiański w *Dziejach budowy renesansowego zamku*.

30 S. Sienicki, *Wnętrza mieszkalne: rys historyczny*, Warszawa 1962, s. 107, 112, 282, 294; P. Thornton, *The Italian Renaissance interior 1400–1600*, London 1991, s. 11–66.

31 Por. W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 200–202; J. Widawski, *Warszawski dom mieszkalny w średniowieczu*, Warszawa 1985, s. 38–39 (Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Budownictwo, 90).

32 Por. J. S. Jamroz, *Mieszczańska kamienica krakowska, wiek XIII–XV*, Kraków–Wrocław 1983, s. 79–80.

8. Salon na pierwszym piętrze kamienicy przy ul. Grodzkiej 29, strop i kolumna międzyokienne z 1607 r. Fot. z początku XX w., Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/670/0-/1612.

9. Sień kamienicy przy ul. św. Jana 12, sklepienie założone ok. 1611. Fot. z ok. 1910, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/670/0-/1588.

malowane fryzy, stanowiące ich kompozycyjną podbudowę. Do istotnych komponentów wnętrz należały podobnie jak na Wawelu portale. Natomiast elementem architektonicznym odróżniającym reprezentacyjne izby kamienic krakowskich od komnat królewskich były niespotykane na Wawelu kolumny międzyokienne. Jako element konstrukcyjny (wywodzący się zresztą ze średniowiecza) dobrze podkreślający osiowość wnętrz były stosowane do połowy XVII wieku. Nadawano im jednak nowożytny, oparte na klasycznych porządkach, formy³³. W ten sposób izba tylna (pełniąca wówczas funkcje izby paradnej), została stylowo zmodernizowana, choć elementy składowe miały stosunkowo odległą genezę. Taki zestaw form stał się wzorcowym modelem dla reprezentacyjnych sal w krakowskich domach elit i zamożniejszych warstw Krakowa. Do dziś zachowały się stosunkowo nieliczne elementy, a urządzone kompletnie wnętrza są przeważnie, podobnie jak w rezydencji królewskiej, efektem przedsięwzięć konserwatorskich.

Do istotnych elementów architektonicznych wnętrz należą kolebkowe sklepienia z gęsto zakomponowanymi, ostro ciętymi lunetami, istniejące jeszcze w wielu krakowskich domach (m.in. przy ul. Grodzkiej 7, Kanoniczej 20, Sławkowskiej 18, św. Jana 12, ryc. 9). Można dopatrywać się tu genetycznego związku ze sklepieniem sieni budynku bramnego na Wawelu (1534). W części sklepień zastosowano architektoniczne wsporniki, podobnie jak w zamkowej sieni. Najczęstszym rodzajem nakryć izb mieszkalnych były jednak stropy, zarówno w kamienicach, jak i w nowobudowanym zamku wawelskim. W rezydencji królewskiej zastosowano charakterystyczną gradację form i typów. Na parterze znajdowały się stropy gęsto-belkowe, na pierwszym piętrze stropy belkowo-kasetonowe, na drugim „klasyczne”, czyli właściwe stropy kasetonowe³⁴. Wspomniana gradacja występuje w kamienicach rzadko. Do najczęściej spotykanych rodzajów nakryć wnętrz wszystkich kondygnacji krakowskich domów należą

33 Por. W. Komorowski, *Kontynuacja, archaizacja, nowatorstwo: o architektonicznej ornamentyce domów krakowskich na przełomie średniowiecza i nowożytności*, w: *Ornament i dekoracja dzieła sztuki*, red. J. Daranowska-Łukaszewska, A. Dworzak, A. Betlej, Warszawa 2015, s. 140–143.

34 Według terminologii Jana Tajchmana; rozróżnienie jest pomocne przy próbie genezy. Por. J. Tajchman, *Stropy drewniane w Polsce. Propozycja systematyki*, Warszawa 1989, s. 21, 25, 27 (Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria C. Studia i Materiały, 4); M. Fabiański, *Zamek króla Zygmunta I na Wawelu. Architektura – dekoracja architektoniczna – funkcje*, Kraków 2017, s. 276–281.

stropy belkowe (gęstobelkowe), z zasady profilowane (ryc. 7). Rozwiązanie to wprowadzano powszechnie do XVII wieku. Nie wiadomo dokładnie, kiedy pojawiły się w miejskiej zabudowie, ale przyjmuje się, że mogło to nastąpić już w XV wieku³⁵. Ich stosowanie należy rozpatrywać w kontekście zależności warsztatowych i proveniencji budowniczych, cieśli, stolarzy i snycerzy. Profilowania i w ogóle formy tego rodzaju stropów mają charakter późnośredniowieczny³⁶. Pod względem warsztatowym konstrukcje te odpowiadają analogicznym wytworom ciesielstwa z innych regionów Europy Środkowej. Z kolei wywoływane przez nie wrażenie może być porównywane z efektem wizualnym, jaki we wnętrzach tworzą żebra sklepień gotyckich. Stropy omawianego rodzaju zarówno w mieście, jak i na zamku wawelskim są do siebie bardzo zbliżone. Cechują się tym samym zestawem profili, a różnią jedynie rozmiarami, uwarunkowanymi wielkością pomieszczeń (tylko nieliczne wnętrza w domach dorównują wielkością średnim komnatom wawelskim).

Wnętrza pierwszego piętra zamku otrzymały stropy bardziej ozdobne i pokryte polichromiami, pierwotnie także ze złożonymi rozetami. Do dziś przetrwały nakrycia w trzech salach, ocalałe z pożogi 1702 roku i późniejszych zniszczeń. Są to stropy belkowo-kasetonowe, będące modyfikacją stropów gęsto-belkowych, a ich zewnętrzny wygląd jest zbliżony do postaci „klasycznych” stropów kasetonowych. Motyw kasetonowych nakryć i podniebi wywodzi się z tradycji antycznej, a ponownie został spopularyzowany w sztuce odrodzenia. We Włoszech był już stosowany XV wieku, w Polsce znajdujemy go w pierwszych i najważniejszych dziełach renesansowych – niszy nagrobka Jana Olbrachta oraz kopule Kaplicy Zygmuntowskiej, a także w wielu nagrobkach

35 Por. J. Frycz, *Stropy w kamienicach mieszczańskich w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 16: Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1 (1966), s. 181–183; J. Tajchman, *Stropy drewniane w Polsce – próba systematyki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 32 (1987) z. 3–4, s. 336–337. Nowe ustalenia mogłyby przynieść badania dendrochronologiczne, które w ostatniej ćwierci XX wieku nie były jeszcze stosowane i, co więcej, pozostają nieprzeprowadzone do dziś.

36 Por. W. Komorowski, *Średniowieczne domy krakowskie*, s. 320; W. Komorowski, *Gotyk w architekturze Małopolski XVI wieku. Artykuł przeglądowy*, w: *Historyzm – tradycjonalizm – archaizacja. Studia z dziejów świadomości historycznej w średniowieczu i okresie nowożytnym*, Kraków 2015, s. 211 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 5).

XVI-wiecznych³⁷. Ocalałe na Wawelu i w mieście stropy belkowo-kasetonowe są do siebie bardzo zbliżone, operują tym samym typem i zestawem profilowań, przy czym w Krakowie zachowało się ich znacznie więcej (m.in. w domach przy ul. Floriańskiej 5, 7, 11, 13, 27, 29, Kanoniczej 17, Szpitalnej 24, Rynku Głównym 42, ryc. 10, 11). Są mniej ozdobne i nie tak bogate jak w królewskich apartamentach, głównie z uwagi na skromniejszą polichromię lub jej całkowity brak, a także sposób wypełnień skrzyńców, w których starano się umieszczać rozety (w domach z reguły malowane lub wykonane z tańszych materiałów). Jednak pod względem konstrukcji, formy detali (profilowań), wreszcie ogólnego efektu nie ustępują wawelskim. Należy zaznaczyć, że ten rodzaj stropów był nie tylko bardziej ozdobny, ale i kosztowny, dlatego pojawiał się rzadziej niż omówiony wcześniej, skromniejszy typ nakryć. Spotykamy go w rezydencjach ówczesnych elit i zamożniejszych warstw mieszkańców Krakowa.

Trzeci typ stropów znalazł zastosowanie na kondygnacji *piano nobile* wawelskiego zamku, pełniące funkcje państwowe. Były to nakrycia o bardziej złożonej konstrukcji i bogatszej dekoracji (podwieszanej do właściwych stropów). Na podstawie dawnych opisów i rachunków budowy można ustalić, że były to nakrycia kasetonowe, o zróżnicowanym układzie i kształcie skrzyńców. W Krakowie zachowało się kilka stropów kasetonowych, ale nie podwieszanych, lecz konstrukcyjnych, o prostokątnych skrzyńcach (np. w pałacach przy Rynku Głównym 15 i 45). Natomiast nie przetrwały (lub w ogóle nie powstały) stropy podwieszane o bardziej złożonej kompozycji³⁸. O tym, że takie bogate układy cieszyły się uznaniem także pod Wawelem, świadczy zachowane podniebie stalli radzieckich w kościele Mariackim³⁹.

Nie dysponujemy przekazami na temat twórców stropów w krakowskich kamienicach i pałacach, natomiast odnajdujemy je w źródłach

37 Na temat genezy zob. m.in. M. Zlat, *Sztuka polska: renesans i manieryzm*, Warszawa 2008, s. 14–15, 44–45; M. Fabiański, *Wokół wawelskiego dworu Jagiellonów. Cztery studia o sztuce renesansowej*, Kraków 2020, s. 77–78.

38 Mogły ulec zniszczeniu, bowiem ich konstrukcja nie nadawała się do wykorzystania przy powszechnym od końca XVII wieku procesie adaptacji na płaskie nakrycia wewnątrz z sufitami.

39 Por. I. Burnatowa, *Ornament renesansowy w Krakowie*, „Studia Renesansowe” 4 (1964), s. 153–154, il. 98; J. Tajchman, *Stropy drewniane w Polsce. Propozycja systematyki*, s. 30.

- 10.** Strop nad pomieszczeniem w trakcie tylnym pierwszego piętra kamienicy przy ul. Floriańskiej 5.
Fot. Rafał Nestorow.

- 11.** Strop nad pomieszczeniem w trakcie frontowym pierwszego piętra pałacu Bonerów przy Rynku Głównym 42, pod stropem malowane krańce.
Fot. Łukasz Holcer.

archiwalnych dotyczących Wawelu. Na zamku za prace ciesielskie i stolarskie w skrzydle zachodnim odpowiadał cieśla (architector) o imieniu Krzysztof, w skrzydle wschodnim m.in. snycerze Hanusz i Sebastian Tauerbach⁴⁰. Być może ci sami twórcy podejmowali zlecenia w mieście, wiadomo, że Hans (Hanusz), snycerz („schnycer”) z Wrocławia, notowany przy stropach wawelskich w latach 30. XVI wieku (ale prawdopodobnie czynny tam już wcześniej), w 1542 roku odnawiał ołtarz Mariacki⁴¹. Należy jednak sądzić, że stropy w budynkach w mieście zakładali głównie miejscowi rzemieślnicy⁴². W pierwszej połowie XVI wieku cieśle tworzyli w Krakowie sporą liczebną grupę zawodową, złożoną z blisko czterdziestu osób⁴³.

W renesansowych wnętrzach dopełnieniem kompozycyjnym stropów były biegnące pod nimi, malowane na ścianach fryzy (ryc. 11), zwane w staropolszczyźnie krańcami. Na Wawelu istniały (a w części zachowały się do dziś) w komnatach obu pięter. Nie brakuje ich też w zabudowie świeckiej Krakowa, zwykle w postaci resztek i fragmentów (np. w domach przy ul. Floriańskiej 9, 11, 13, 23, Kanoniczej 17, Szpitalnej 18, Rynku Głównym 10, 14; niektóre zrekonstruowano). Wobec nienajlepszego stanu zachowania oryginałów i dużego stopnia ingerencji konserwatorskich zarówno w jednych, jak i drugich, trudniej określić dokładne zależności

40 Zob. *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. 5: *Wawel*, t. 2: *Materiały archiwalne do budowy zamku*, zebrał i wydał A. Chmiel, Kraków 1913, s. 11, 116, 123–124; *Rachunki budowy zamku krakowskiego 1531*, oprac. M. Ferenc, Kraków 2000, s. 91 (Źródła do Dziejów Wawelu, 16); A. Fischinger, M. Fabiański, *Dzieje budowy renesansowego zamku*, s. 28, 81–83.

41 Por. T. Ratajczak, *Mistrz Benedykt*, s. 117, przyp. 144.

42 Taką hipotezę uzasadnia kontekst historyczny. Powszechna dostępność drewna oraz duże zapotrzebowanie na ten materiał i jego fachową obróbkę sprzyjały powstawaniu i funkcjonowaniu wyspecjalizowanych zespołów wykonawców – cieśli i stolarzy, zaspokajających potrzeby inwestorów, którzy wznosili nowe siedziby lub modernizowali istniejące (w Krakowie cech cieśli powstał w 1512 roku). Niewykluczone, że królewscy wielkorządcy angażowali ich także do prac nad stropami izb na parterze zamku. O formie mogły decydować względy techniczne i materiałowe oraz warsztatowe, zwłaszcza używane narzędzia. Na temat działalności cieśli, ich roli w procesie budowlanym oraz znacznej liczebności już w średniowieczu zob. A. Wyrobisz, *Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 35, 101, 107, 108.

43 Zob. *Cracovia artificum 1501–1550*, z. 3, zebrał J. Ptaśnik, wyd. i uzupełnił M. Friedberg, Kraków 1948, s. XX (Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce, 5).

i ewentualne związki warsztatowe. Jednak nawet wstępna analiza wskazuje, że wymiana doświadczeń międzywarsztatowych była zjawiskiem powszechnym. Może o tym świadczyć ten sam schemat fryzów, z charakterystycznymi festonami, oraz podobieństwo niektórych szczegółów, np. waz, na co zwróciła uwagę Maria Dayczak-Domanasiewiczowa⁴⁴. Krakowskie artefakty tego rodzaju datowane są na XVI wiek oraz kolejne stulecie (nie stwierdzono istnienia starszych niż XVI-wieczne). Jak na razie nie udało się powiązać z nimi żadnego nazwiska, dopiero późny fryz z końca XVI wieku w Izbie Pańskiej ratusza jest atrybuowany Kasprowi Kurczowi, znanemu z prac na Wawelu⁴⁵. Niewątpliwie jednak typ dekoracji oraz ogólny repertuar form, mimo oparcia poszczególnych motywów ornamentalnych na konkretnych wzorach graficznych, były w przypadku miejskich i wawelskich fryzów analogiczne. Inspiracją i źródłem popularności fryzów podstropowych wewnątrz krakowskich rezydencji były aktualne wzorce, a wśród nich te najbliższe i chyba zarazem najbardziej znane krakowianom – krańce w komnatach zamku na Wawelu.

Pozostałe elementy wyposażenia świeckich wnętrz Krakowa nowożytnego, na przykład kominki, zachowały się w niewielkiej liczbie. Jednak także wśród nich odnaleźć można interesujące artefakty, rzucające światło na związki między wystrojem krakowskich rezydencji a dziełami twórców i warsztatów pracujących dla polskiego monarchy. Doskonałym przykładem jest kominek w kamienicy przy ul. Floriańskiej 7, identyczny z fragmentem kominka z Zamku Królewskiego w Piotrkowie Trybunalskim, wznoszonego przez warsztat mistrza Benedykta⁴⁶.

Kamienne portale i bramowania okienne są w skali architektonicznej elementami drobnymi, lecz ze względu na ich masowość i powszechność – niezwykle istotnymi. Dzięki nim można zmodernizować starą zabudowę stosunkowo niewielkim kosztem. Wymiana kamieniarki jest procesem ciągłym i postępuje dynamicznie w rytm zmian stylowych. Na początku nowożytności zabudowa miejska szybko się zmieniała poprzez masowe stosowanie kamieniarki o znacząco odmiennych od dotychczasowych formach, początkowo renesansowych i gotycko-renesansowych (według zwyczajowej, lecz nie w pełni adekwatnej terminologii), od lat 40. XVI wieku

44 M. Dayczak-Domanasiewicz, *Uwagi o renesansowych dekoracjach malarskich krakowskich wnętrz mieszczkańskich*, „Biuletyn Krakowski” 3 (1961), s. 126.

45 Por. A. Fischinger, *Kasper Kurcz – renesansowy malarz krakowski*, „Studia Renesansowe” 2 (1957), s. 218–238.

46 Por. T. Ratajczak, *Mistrz Benedykt*, s. 42, 285, il. 9–10.

renesansowych i manierystycznych, a od końca XVI wieku barokowych. W przypadku większości z nich można wskazać wyraźne powiązania z kamieniarką wawelską, zwłaszcza w okresie wczesnej nowożytności. O skali tego zjawiska świadczą zachowane do dziś detale architektoniczne kamienic na ulicach Kanoniczej, Grodzkiej czy Floriańskiej. Badania terenowe ujawniły wielką liczbę fragmentów kamieniarskich, użytych jako wtórny materiał budowlany, które niegdyś składały się na znacznie obszerniejszy historyczny zasób portali i okien. To spadek po wielkiej ruinacji Krakowa postępującej od połowy XVII wieku, a trwającej do końca XIX stulecia. Pewna, niewielka liczba zaginionych dzieł kamieniarskich została utrwalona w ikonografii, m.in. w rysunkach Ludwika Łepkowskiego i Feliksa Księżarskiego⁴⁷.

Jakość artystyczna kamieniarki w mieście niejednokrotnie dorównuje wawelskiej. Znamionym przykładem może być zespół portali w kamienicy przy ul. Floriańskiej 7 (ryc. 3), który Mieczysław Zlat (przypuszczalnie na podstawie archiwalnej fotografii) uznał za wchodzący w skład garnituru portali zamkowych⁴⁸, zapewne z racji wyrafinowanej maestrii, dorównującej najlepszym dziełom mistrza Benedykta.

Modelowe rozwiązania architektury świeckiej i jej wystroju – adaptowane później w kamienicach i pałacach miejskich – pojawiły się najwcześniej na Wawelu. To tam zaistniały krużganki, portale i obramienia okienne, oraz typ wnętrza reprezentacyjnego z jego elementami składowymi, jak stropy, kamieniarka czy fryzy malarskie. Stąd promieniowały one na zabudowę miasta stołecznego. Kamieniarka, snycerka i malarstwo ścienne były w XVI wieku najważniejszymi wyznacznikami stylu krakowskich rezydencji. Decydowały o charakterze i obliczu świeckiej sztuki Krakowa tego czasu. Ich rozwój formalny oraz trwałość projektów i motywów zapewniali miejscowi wykonawcy. Kontynuowali oni przejęte tradycje warsztatowe, spełniając zapotrzebowanie fundatorów przyzwyczajonych do wypróbowanych wzorców. Postępujący w XVII wieku upadek miasta i przede wszystkim katastrofalny najazd szwedzki (1655–1657) zatrzymały ewolucję. Już wcześniej, z chwilą przeniesienia stałej siedziby królewskiej do Warszawy, oddziaływanie wawelskiego wzorca zaczęło coraz

47 Przechowywane w Muzeum Krakowa oraz w Muzeum Narodowym w Krakowie.

48 Por. M. Zlat, *Geneza gotycko-renesansowych portali zamku na Wawelu*, „Rocznik Historii Sztuki” 30 (2005), s. 90–93, il. 8.

bardziej słabnąć, co zbiegło się z podupadaniem miejskiej architektury rezydencjonalnej.

Wnętrza krakowskich domów, podlegające o wiele bardziej dynamicznym zmianom niż sale rezydencji królewskiej, zachowały stosunkowo niewiele z wyposażenia i dekoracji z pierwszych dwóch stuleci nowożytności, niemniej nierzadko można zauważyć wpływ wawelskiego sposobu użytkowania i zdobienia, oczywiście z zastrzeżeniem stosownych proporcji. Warto na przykład podkreślić, że liczba bogato zaaranżowanych stropów w kamienicach i pałacach przewyższa zasób wawelski, niejednokrotnie dorównując rozwiązaniom zamkowym pod względem jakości.

Choć do rozpowszechnienia aktualnych rozwiązań i detali przyczyniła się zapewne grafika i wzorniki z wyobrażeniami konkretnych szczegółów, to jednak czołowe dzieła architektury i sztuki, fundowane przez polskich monarchów na Wawelu, stanowiły główną inspirację dla innych zleciodawców, pragnących podkreślić w ten sposób swoją pozycję i możliwości. Dotyczy to zjawiska fundowania nie tylko dzieł sztuki sakralnej i plastyki sepulkralnej, na które potężny wpływ wywarła Kaplica Zygmuntowska⁴⁹, lecz także architektury rezydencjonalnej, dziś nieco zapomnianej i słabiej zbadanej z uwagi na stan zachowania i trudniejszą dostępność. W codziennych realiach tamtej epoki to właśnie siedziby mieszkalne były podstawowymi miejscami i przestrzenią, w których ujawniały się gust i upodobania estetyczne właścicieli oraz podążanie za modą. Wznoszenie i ozdabianie budowli pozwalało elitom na manifesowanie pozycji społecznej. Tę demonstrację statusu poprzez architekturę określano w owych czasach mianem magnificencji („wielmożności”)⁵⁰. Rezydencja królewska była tu znakomitym wzorem.

49 Por. J. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620*, Warszawa 1973.

50 Por. P. Gryglewski, *Szesnastowieczne fundacje epoki jagiellońskiej: od króla do patrycjusza: uwagi o patronacie artystycznym*, w: *Obraz Złotego Wieku: kultura wizualna w czasach ostatnich Jagiellonów*, t. 1: *Esesje*, red. J. Ziętkiewicz-Kotz, J. Wolańska. T. Piech, M. Kołpanowicz, Kraków 2023, s. 69; M. Fabiański, *Złoty Kraków*, s. 132–136.

Artykuł powstał w trakcie realizacji projektu pt. „Inspiracje wawelskie w nowożytnych rezydencjach Krakowa. Architektura – wnętrza – dekoracje” w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa II” nr projektu NdS-II/SP/0262/2024/01.

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Bibliografia

- Banach J., *Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1983.
- Bicz-Suknarowska M., Niewalda W., Rojkowska H., *Zabudowa rezydencjonalna (kanoniczna) dawnego Okołu w XVI wieku, w: Między gotykiem a barokiem: sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 roku*, red. E. Fijałek, Kraków 1997, s. 191–219 (Biblioteka Krakowska, 136).
- Burnatowa I., *Ornament renesansowy w Krakowie*, „Studia Renesansowe” 4 (1964), s. 5–223.
- Cracovia artificum 1501–1550*, z. 3, zebrał J. Ptaśnik, wyd. i uzupełnił M. Friedberg, Kraków 1948 (Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce, 5).
- Czyżewski K., *Kultura artystyczna Krakowa w pierwszej połowie XVI w., w: Mistrz i Katarzyna: Hans von Kulmbach i jego dzieła dla Krakowa*, red. M. P. Kruk, A. Hola, M. Walczak, Kraków 2018, s. 174–176.
- Czyżewski K., Walczak M., *Kilka zagadnień z dziejów architektury w Krakowie w czasach Wita Stwosza, w: Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie 19–22 maja 2005*, red. D. Horzela, A. Organisty, Kraków 2006, s. 169–183.
- Dayczak-Domanasiewicz M., *Uwagi o renesansowych dekoracjach malarskich krakowskich wnętrz mieszczańskich*, „Biuletyn Krakowski” 3 (1961), s. 117–159.
- Fabiański M., *Przesławne miasto i drugi Rzym: Kraków i jego sztuka w oczach współczesnych w czasach największej świetności*, w: *Urbs celeberrima. Księga z okazji jubileuszu 750-lecia lokacji Krakowa*, red. A. Grzybowski, T. Grzybkowska, Z. Żygulski, Kraków 2008, s. 85–170.

- Fabiański M., Purchla J., *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001.
- Fabiański M., *Wokół wawelskiego dworu Jagiellonów. Cztery studia o sztuce renesansowej*, Kraków 2020.
- Fabiański M., *Zamek króla Zygmunta I na Wawelu. Architektura – dekoracja architektoniczna – funkcje*, Kraków 2017.
- Fabiański M., *Złoty Kraków*, Kraków 2010.
- Fischinger A., Fabiański M., *Dzieje budowy renesansowego zamku na Wawelu około 1504–1548*, Kraków 2009.
- Fischinger A., *Główne kierunki włoskiej twórczości renesansowej w Polsce XVI w.*, w: *Renesans: sztuka i ideologia. Materiały Sympozjum Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972, oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, red. T. S. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 195–211.
- Fischinger A., *Historia zabudowy ulicy Kanoniczej*, w: *Zagadnienia badawcze i projektowe zespołu ulicy Kanoniczej w Krakowie. Materiały z sympozjum konserwatorskiego*, Kraków, dnia 20–21 V 1971, red. L. Żukowska, L. Urbański, Kraków 1971, s. 55–72.
- Fischinger A., *Kasper Kurcz – renesansowy malarz krakowski*, „*Studia Renesansowe*” 2 (1957), s. 218–238.
- Fischinger A., *Początki nowożytnych pałaców miejskich w Krakowie*, w: *Pałace miejskie Krakowa. Materiały sesji naukowej [Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa] odbytej 18 maja 2002 roku*, red. J. M. Małecki, Kraków 2003, s. 23–34 (Kraków w *Dziejach Narodu*, 22).
- Fischinger A., *Renesansowa kultura artystyczna Krakowa – architektura i rzeźba*, w: *Kraków w dobie Renesansu. Materiały z sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w roku 1986*, red. J. M. Małecki, Kraków 1989, s. 23–33 (Kraków w *Dziejach Narodu*, 6).
- Frycz J., *Stropy w kamienicach mieszczańskich w Polsce*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 16: *Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*” 1 (1966), s. 169–199.
- Grabski W., *Problemy genezy i rozwoju renesansowego pałacu miejskiego w Krakowie*, Kraków 1968, s. 70 (*Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej*, nr 11. Seria Architektura, z. 21).
- Gryglewski P., *Szesnastowieczne fundacje epoki jagiellońskiej: od króla do patrycjusza. Uwagi o patronacie artystycznym*, w: *Obraz Złotego*

- Wiek: kultura wizualna w czasach ostatnich Jagiellonów, t. 1: *Esesje*, red. J. Ziętkiewicz-Kotz, J. Wolańska, T. Piech, M. Kołpanowicz, Kraków 2023, s. 63–79.
- Gwiazda T., *(Nie)znany widok XVII-wiecznego Krakowa*, w: *Cracoviensis civitas singulare totius Poloniae decus*, red. M. Chruściak, Kraków 2018, s. 117–137.
- Jamroz J. S., *Mieszkańska kamienica krakowska, wiek XIII–XV*, Kraków–Wrocław 1983, s. 79–80.
- Klein F., *Stary Kraków*, „Rocznik Krakowski” 17 (1916), s. 1–164.
- Komorowski W., *Die hoch- und spätmittelalterlichen Residenzen der Krakauer Patrizier*, w: *Breslau und Krakau im hoch- und späten Mittelalter. Stadtgestalt–Wohnraum–Lebensstil*, Hrsg. E. Mühle, Köln–Weimar–Wien 2014, s. 319–336.
- Komorowski W., *Dom Bonerów przy Rynku Głównym 42 w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 76 (2010), s. 45–59.
- Komorowski W., *Domy Rynku krakowskiego w XVI i XVII w. (do pierwszego najazdu szwedzkiego)*, w: *Między gotykem a barokiem: sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 roku*, red. E. Fijałek, Kraków 1997, s. 23–54 (Biblioteka Krakowska, 136).
- Komorowski W., *Kontynuacja, archaizacja, nowatorstwo: o architektonicznej ornamentyce domów krakowskich na przełomie średniowiecza i nowożytności*, w: *Ornament i dekoracja dzieła sztuki*, red. J. Daranowska-Łukaszewska, A. Dworzak, A. Betlej, Warszawa 2015, s. 133–144.
- Komorowski W., *Gotyk w architekturze Małopolski XVI wieku. Artykuł przeglądowy*, w: *Historyzm – tradycjonalizm – archaizacja. Studia z dziejów świadomości historycznej w średniowieczu i okresie nowożytnym*, Kraków 2015, s. 177–218 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego 5).
- Komorowski W., *Rezydencje patrycjuszy krakowskich do połowy XVII wieku*, w: *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i w epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku). Zbiór studiów*, red. Z. Noga, Kraków 2011, s. 267–287.
- Komorowski W., *Średniowieczne domy krakowskie (od lokacji miasta do połowy XVII wieku): kamienice, pałace miejskie i rezydencje kanoniczne. Trwałość gotyckiego modelu w nowożytności*, Kraków 2014 (Prace Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, 4).

- Komorowski W., *Średniowieczne domy w nowożytnym Krakowie*, w: *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2013, s. 131–155 (Politechnika Krakowska, Seria Architektura. Monografia, 425).
- Krasnowolski B., Komorowski W., *Średniowieczne i renesansowe pałace krakowskie*, w: *Život pražských paláců: šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, red. O. Fejtová, Praha 2009, s. 337–354 (Documenta Pragensia, 28).
- Krasnowolski B., *Krakowskie warsztaty budowlane i kamieniarskie na przełomie średniowiecza i nowożytności*, „Rocznik Krakowski” 72 (2006), s. 87–112.
- Krasnowolski B., *Pałac biskupa płockiego Erazma Ciołka na tle historii, architektury i konserwacji ulicy Kanoniczej*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 2007, nr 57, s. 131–138.
- Łoziński J., *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620*, Warszawa 1973.
- Łukacz M., *Przemiany układu funkcjonalno-przestrzennego krakowskich domów mieszczańskich w okresie gotyku i renesansu*, w: *Dziedzictwo kulturowe fundamentem cywilizacji. Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska, Kraków 23–26 października 2000: materiały konferencyjne*, red. A. Kadłuczka, Kraków 2000, s. 415–429.
- Łuszczkiewicz W., *W sprawie dat zabytków architektury w Polsce epoki stylu przechodniego w renesans*, Kraków 1891.
- Miłobędzki A., *Architektura polska XVII wieku*, t. 4/I, Warszawa 1980 (Dzieje Sztuki Polskiej).
- Miłobędzki A., *Zamek w Mokrsku Górnym i niektóre problemy małopolskiej architektury XV i XVI wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 21 (1959) nr 1, s. 30–52.
- Mossakowski S., *Rezydencja królewska na Wawelu w czasach Zygmunta Starego: program użytkowy i ceremonialny*, Warszawa 2013.
- Niewalda W., *Historia budowy, degradacji, badań i konserwacji Pałacu biskupa Ciołka przy ul. Kanoniczej w Krakowie*, w: *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. B. Krasnowolski, Kraków 2011, s. 267–302.
- Niewalda W., Rojowska H., *Zabudowa rezydencjonalna (możnowładcza) dawnego Okołu w XVI wieku*, w: *Między gotykiem a barokiem: sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 roku*, red. E. Fijałek, Kraków 1997, s. 167–190 (Biblioteka Krakowska, 136).

- Ostrowski J. K., *Architektura pałacu Wielopolskich*, „Rocznik Krakowski” 44 (1973), s. 43–57.
- Putkowska J., *Zmiany programów oraz ich wpływ na rozplanowanie kamienic patrycjuszowskich w XVI i XVII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 30 (1985) z. 4, s. 181–195.
- Quartaliensium recognitiones et divisiones*, wyd. K. Jelonek-Litewka, A. Litewka, Ł. Walczy, Kraków 1997–2000 (Fontes Cracovienses, 5–8).
- Rachunki budowy zamku krakowskiego 1531*, oprac. M. Ferenc, Kraków 2000 (Źródła do Dziejów Wawelu, 16).
- Ratajczak T., *Mistrz Benedykt – królewski architekt Zygmunta I*, red. W. Bałus, Kraków 2011 (Ars Vetus et Nova, 34).
- Sienicki S., *Wnętrza mieszkalne: rys historyczny*, Warszawa 1962.
- Sobala M., *Początki nowożytnej architektury rezydencjonalnej w Polsce na przykładzie rezydencji biskupów i kanoników krakowskich w pierwszej połowie XVI wieku*, w: *Tradycja i innowacja w sztuce nowożytnej*, red. I. Rolska, K. Gombin, Lublin 2011, s. 187–239 (Studia nad Sztuką Renesansu i Baroku, 11).
- Swaryczewski A., *Badania architektoniczne domów pierzei zachodniej ulicy Kanoniczej*, „Ochrona Zabytków” 25 (1972) nr 1, s. 11–16.
- Swaryczewski A., *Badania architektoniczne obiektów przy ulicy Kanoniczej, w: Zagadnienia badawcze i projektowe zespołu ulicy Kanoniczej w Krakowie. Materiały z sympozjum konserwatorskiego, Kraków, dnia 20–21 V 1971*, red. L. Żukowska, L. Urbański, Kraków 1971, s. 91–143.
- Swaryczewski A., *Gotyckie i gotycko-renesansowe filary międzyokienne odkryte w ostatnich latach w domach krakowskich*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 18 (1984), s. 37–46.
- Swaryczewski A., *Historyczne przekształcenia urbanistyczne jednego z przyrynkowych bloków Krakowa*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 10 (1976), s. 15–24.
- Swaryczewski A., *Nowo odkryte drewniane stropy gotyckie w Krakowie*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 15 (1981), s. 41–48.
- Szablowski J., *Sztuka renesansowa i manierystyczna 1500–1650: architektura*, w: *Historia sztuki polskiej*, red. T. Dobrowolski, W. Tatarkiewicz, t. 2: *Sztuka nowożytna*, Kraków 1962, s. 43–152.
- Tajchman J., *Stropy drewniane w Polsce – próba systematyki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 32 (1987) z. 3–4, s. 333–355.
- Tajchman J., *Stropy drewniane w Polsce. Propozycja systematyki*, Warszawa 1989 (Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria C. Studia i Materiały, 4).

- Thornton P., *The Italian Renaissance interior 1400–1600*, London 1991.
- Tomkowicz S., *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów 1922.
- Tomkowicz S., *Pałac Wielopolskich w Krakowie i jego dekoracja malarska*, „Rocznik Krakowski” 18 (1919), s. 3–28.
- Torbus T., *Das Königschloss in Krakau und die Residenzarchitektur unter den Jagiellonen in Polen i Litauen (1499–1548). Baugeschichte, Funktion, Rezeption*, Ostfildern 2014 (Studia Jagiellonica Lipsiensia, 18).
- Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, t. 5: Wawel, t. 2: *Materiały archiwalne do budowy zamku*, zebrał i wydał A. Chmiel, Kraków 1913.
- Widawski J., *Warszawski dom mieszkalny w średniowieczu*, Warszawa 1985 (Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Budownictwo, 90).
- Wyrobisz A., *Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- Zlat M., *Geneza gotycko-renesansowych portali zamku na Wawelu*, „Rocznik Historii Sztuki” 30 (2005), s. 85–108.
- Zlat M., *Sztuka polska: renesans i manieryzm*, Warszawa 2008.

Abstrakt

Paweł Dettloff, Waldemar Komorowski

Inspiracje wawelskie w nowożytnych rezydencjach Krakowa.

Architektura – wnętrza – dekoracje

Artykuł jest przeglądem związków rezydencjonalnej architektury Krakowa czasów nowożytnych (do połowy XVII w.) z renesansowym zamkiem wawelskim. Zagadnienie to, od dawna sygnalizowane w literaturze, nie zostało dotąd dokładnie zaprezentowane i wystarczająco wyjaśnione. Autorzy podejmują próbę poszerzenia wiedzy w oparciu o szczegółowe studia nad domami krakowskimi, ich układami przestrzenno-funkcjonalnymi oraz elementami składowymi architektury: krużgankami, loggiami, sklepieniami, stropami, kamieniarką, malowidłami ściennymi. Pod uwagę brane są obiekty wykazujące związek ideowy i formalny z wawelską siedzibą królewską; niewykluczone, że w niektórych przypadkach kierunek wpływów mógł być obustronny. Rozważania nad formą zostały umieszczone ujęte w kontekście politycznym, społecznym i gospodarczym, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Krakowa w analizowanym okresie.

Słowa kluczowe:

Kraków, Wawel, architektura świecka, sztuka nowożytna

Abstract

Paweł Dettloff, Waldemar Komorowski

Wawel inspirations in early modern residences of Krakow.

Architecture – interiors – decorations

The article is a review of the connections between the residential architecture of Krakow in the early modern period (until the mid-17th century) and the Renaissance Wawel Castle. This issue has long been highlighted in the literature. This has not been presented in more detail and explained sufficiently yet. The authors attempt to expand knowledge based on detailed studies of Krakow houses, their spatial and functional layouts and architectural components: cloisters, loggias, vaults, ceilings, stonework, and wall paintings. Objects that demonstrate an ideological and formal connection with the royal seat of Wawel are taken into account. It is possible that in some cases the direction of influence could be bilateral. Considerations on form were placed in the political, social and economic context, with particular emphasis on the history of Krakow in the period under analysis.

Keywords:

Krakow, Wawel, secular architecture, modern art